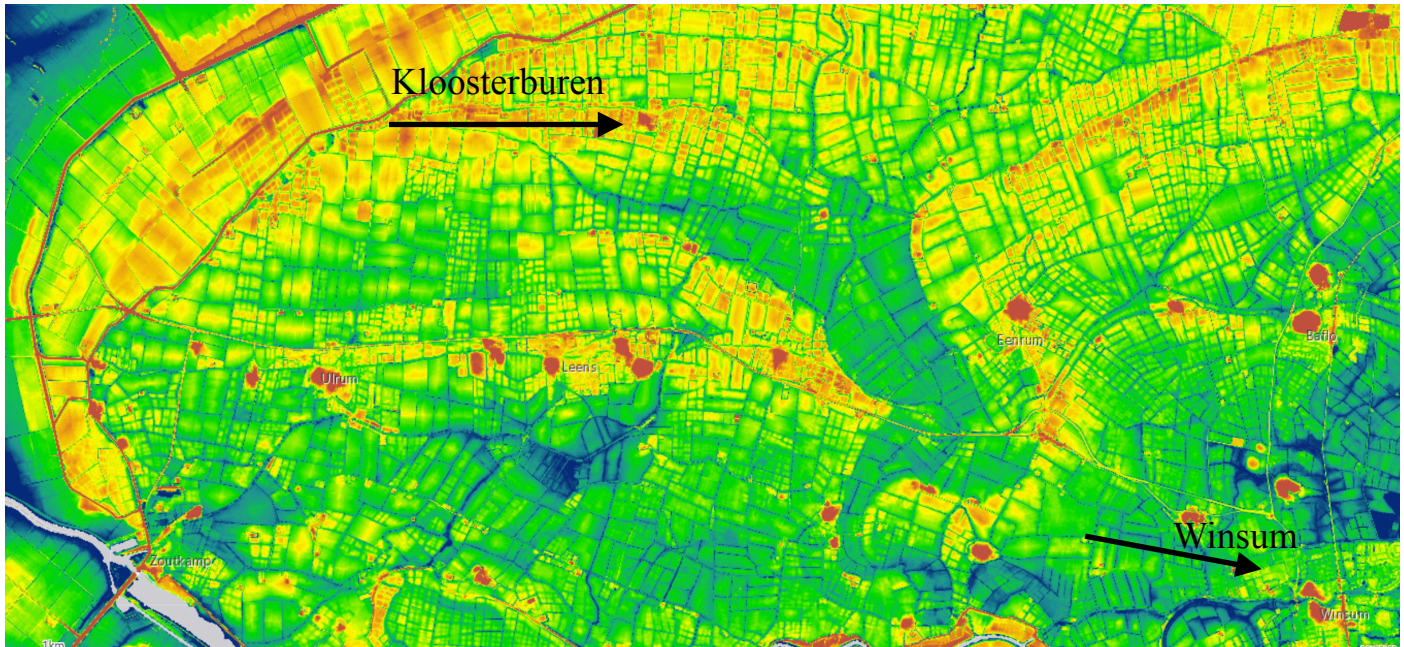

Infobestand Etappe 2 Kloosterpad Groningen Kloosterburen Winsum.

Blauw is laag en rood is hoog.

Kloosterburen.

De naam verwijst naar de twee kloosters die hier vroeger hebben gestaan, Oldeklooster (gesticht rond 1175) en Nijklooster (1204), beide behorende tot de orde der Premonstranzers. Kloosterburen is één van de katholieke enclaves op het Hogeland dat voor de rest gereformeerd of hervormd is. Het is samen met Ter Apel de enige plaats in Groningen met een eigen carnavalsvereniging. Redelijk uniek is de dorp coöperatie Sint Jan Klooster&buren dat gericht is op zorg, wonen, energie(zelfvoorzienend), natuur en cultuur. Deze coöperatie wil in de traditie staan van het klooster en gericht op opbouw van de samenleving. Zo heeft men zelf het verzorgingstehuis opgekocht.

Kloostertuin.

In het hart van Kloosterburen ligt, op het voormalige terrein van het Oldenklooster (Norbertijner) klooster SintJan, de Hof van Heden. In deze tuin (circa 1 hectare) worden verleden, heden en toekomst in een boeiend samenspel bijeengebracht. De Hof van Heden is verdeeld in drie segmenten. In de zogeheten 'Bostuin' zijn principes uit de permacultuur gebruikt bij de aanleg. De 'Kloostertuin' brengt kruiden, vergeten groenten, verplanten en bloemen tot leven. En in de 'Boomgaard' zijn oude fruitrassen te vinden.

Sint Willibrorduskerk.

In 1842 werd een eenvoudig katholiek zaalkerkje (waterstaatskerk) gebouwd, dat in 1868 werd vervangen door de huidige katholieke Sint Willibrorduskerk die werd ontworpen door een van Nederlands bekendste architecten; Pierre Cuypers.

Hotel Klooster.

Nadat de aartsbisschop van Utrecht en de bisschop van 's Hertogenbosch hun toestemming hadden verleend, werd er opnieuw een "klooster" gesticht in Kloosterburen. In 1926/27 werd aan de Damsterweg een zusterhuis gebouwd door de Rooms-Katholieke kerk, dat bekend stond als het Theresiagesticht. De eerste zusters arriveerden op 27 april 1927. De zusters begonnen gelijk met hun werk. Het Sint-Theresiahuis werd een pension voor zieken. De zusters zorgden niet alleen voor de pensiongasten, maar namen ook het werk van de

kleuterschool, naaischool en wijkverpleging op zich. Zo burgerden de zusters al snel in. De volgende veertig jaar bleven ze hun harde werk voort zetten. In 1967 veranderden de dames hun zusterkleding voor burgerkleding. Daarnaast werden de zusters ook ouder en geleidelijk aan niet snel meer vervangen door jonge zusters. Het “klooster” verloor in de late zestiger jaren zijn functie en is nu een hotel maar met nog steeds met een origineel kapel.

Ned. Herv Kerk Kloosterburen.

Alleen de zware zadeldaktoeren uit 1685 is eigendom van de Stichting Oude Groninger Kerken. In de toren hangt een in 1501 door Geert van Wou gegoten klok, waarschijnlijk afkomstig uit de toren van de Der Aa-kerk te Groningen. Kloosterburen is sinds eeuwen een rooms katholieke enclave in het verder overwegend calvinistische Groningen. In 1175 werd het Praemonstratenzer klooster 'Oldenklooster' gesticht. De kloosterlingen legden nadruk op eenvoud, soberheid, isolement en hard werken. Na de reductie van 1594 werd het klooster grotendeels verwoest, alleen de kloosterkerk bleef tot 1811 in gebruik.

De Nederlands Hervormde kerk aan de Sint Jansstraat is van 1843. Hij verving zijn in 1815 gesloopte voorganger. De kerk ligt op een verhoogd voormalig kerkhof, nu ingericht als plantsoen. Het kerkgebouw oogt eenvoudig, met door lisenen gelede muren. De vensters hebben spitse bogen. De zadeldaktoeren uit 1658, sinds 1975 eigendom van de Stichting Oude Groninger Kerken, staat op restanten van het vroegere Premonstratenzer klooster 'Oldenklooster'. Dat klooster werd gesticht in 1175. Na de Reductie van Groningen in 1594 werd het klooster grotendeels verwoest en bleef alleen de kloosterkerk over. Deze bleef tot 1811 in gebruik. In de toren hangt een klok uit 1501, gegoten door Geert van Wou, een van de belangrijkste luidklokkengieters die Europa gekend heeft, zeker de belangrijkste van zijn tijd. Hij had een eigen bronsgieterij te Kampen. Geert van Wou dankt zijn reputatie vooral aan zijn zware klokken, die hij veelal goot voor steden in Duitsland. Deze klok is waarschijnlijk afkomstig uit de toren van de Der Aa-kerk te Groningen kerk. Verder zien we in de toren een mechanisch smeedijzeren uurwerk uit 17e eeuw. De plaatsing van het uurwerk aan noord- en zuidkant, gedeeltelijk de galmgaten bedekkend, is allesbehalve fraai te noemen. Het interieur is aantrekkelijker dan de buitenkant; het is licht en sfeervol door de lichte tinten in combinatie met de roodbruine plavuizen. De mooie kansel is nadrukkelijk aanwezig onder het houten tongewelf. Binnen vinden we een orgel met één klavier; de gebroeders Van Oeckelen bouwden dit orgel in 1898. Het orgel werd geschonken door mejuffrouw K.J. Borgman geb. Faber zoals een opschrift luid en duidelijk laat zien. Het verving een instrument van Petrus van Oeckelen uit 1847. Mogelijk is dit het orgel Van Oeckelen te koop aanbod in de Kerkelijke Courant van 12 maart 1898. Het orgel is in 1993 gerestaureerd door Bakker & Timmenga.

Oldenklooster.

Dit klooster lag bij Kloosterburen en werd waarschijnlijk in 1175 gesticht als dochterklooster van Mariëngaarde in het Friese Hallum en was gewijd aan Sint Johannes de Evangelist. In 1204 volgde de aansluiting bij de orde van de premonstratenzers; de mannen verhuisden naar Nijenklooster. Beide kloosters zouden in 1290 samen 240 inwoners hebben gehad. De abdij bezat ongeveer 600 hectare cultuurgrond en delen van nabijgelegen kweldergronden. Bovendien behoorde ongeveer een derde van het eiland Rottumeroog tot het kloosterbezit. Het had voorwerken te Schouwen bij Warfhuizen, Zuurdijk (*Sydewere*) en vermoedelijk ook te Kloosterburen (*Feddemahuis* en *De Baat*). Volgens overleveringen was er ook een voorwerk te Grijssloot. De korenmolen van Molenrij wordt in 1543 vermeld. De veenderijen lagen in Kropswolde. Het klooster speelde een rol van betekenis in de waterstaatsorganisatie; de abt was voorzitter (eerste schepper) van het Schouwerzijvest. Daaraan herinneren onder andere de toponiemen Abtssloot en Abelstokstertil, een brug die vermoedelijk genoemd is naar een oversteekplaats of bruggetje met de naam **Abtsstok*. De abt trad verder op als scheidsrechter bij rechtszaken in het onderkwartier de Marne. De dorpskerk was geïncorporeerd bij het klooster, dat tevens enkele prebendes te Leens en Warfhuizen bezat. De gebouwen werden omstreeks 1579 grotendeels verwoest. Het klooster bezat een refugium te Groningen in de Turftorenstraat (hoek Uurwerkersgang), dat tot 1607 in gebruik bleef. De kloostergemeenschap werd omstreeks 1609 opgelost.

De Marne.

De Marne is een oud zeeleigebied in Noordwest-Groningen, dat zich kenmerkt door statige akkerbouwbedrijven op vruchtbare zavelgrond, weidse uitzichten en slingerende waterlopen (maren). De kern van het gebied wordt gevormd door een voormalig schiereiland met wierden en boerderijenreeksen, omzoomd door recenter polderland.

De Marne grenst aan de Waddenzee en het Lauwersmeergebied. Aan de zuidkant vormt het Reitdiep de scheiding met Humsterland, terwijl de oostgrens met het Hogeland wordt gevormd door de voormalige monding van de Hunze, die omstreeks de elfde of twaalfde eeuw is dichtgeslibd. Hiervan resteren de waterlopen Broekstermaar, Pieterburenstermaar, Hoornse Vaart en Kromme Raken.

Leens.

Leens ligt geologisch op nieuwe kweldergronden, die in de negende eeuw bewoond zijn geraakt. Op de hoogste kwelderruggen werden rijen wierden gebouwd, die de huizen en akkers tegen hoogwater

beschermden. Leens ligt halverwege een wierdenrij die begint bij Wehe en eindigt voorbij van Vierhuizen, waar enkele wierden in de Lauwerszee zijn verdwenen. Binnen het dorpsgebied vinden we aan de oostkant de Tuinsterwierden en aan de westkant De Houw. Bij het gedeeltelijk afgraven van de Tuinsterwierde zijn belangrijke archeologische vondsten gedaan. In het directe achterland ligt de wierde van De Ewer, die behoort tot een oudere wierdenrij uit het begin van de jaartelling. De bewoners van deze wierde zullen een sleutelrol hebben vervuld bij het opkomen van Leens als nieuwe hoofdplaats van het gebied. De Leenster parochie werd waarschijnlijk omstreeks 800 gesticht door de heilige Liudger, de zogenaamde 'Apostel der Groningers', of door een van zijn opvolgers. De kerk fungeerde als centrum van het decanaat, later de proosdij De Marne. Hiertoe moet aanvankelijk ook het Humsterland hebben behoord. Toen later de Lauwerszee doorbrak, werden de banden met het gebied ten zuiden van het Reitdiep doorgesneden. De dorpen van de Marne sloten zich aan bij Hunsingo. De naam Leens komt in de oudste kloosterregisters niet voor. De oudste vermeldingen zijn Lindenge (1224) en Lydenze (1381). Dit betekent 'aanwoners van een waterloop' (lida). Welke waterloop hiermee bedoeld werd, is niet bekend. De kerk, gewijd aan Sint Pieter, werd gebouwd op de grens tussen de beide wierdedorpen Tuins en De Houw op een planmatig aangelegde rechthoekige wierde. Deze dorpen worden al aan het einde van de 10e eeuw genoemd. De oudste delen van de huidige Petruskerk dateren uit het begin van de 12e eeuw.

Wehe den Hoorn.

Het dorp bestaat uit twee delen: Wehe, rond de wierde en Den Hoorn bij het kanaal de Hoornse Vaart. Wehe-Den Hoorn had tussen 1922 en 1942 een station aan de spoorlijn Winsum - Zoutkamp. De spoorlijn is in 1942 opgebroken en het stationsgebouw is in 1964 gesloopt. Even buiten Wehe den Hoorn voor de brug over de Kromme Raken is nog een gedeelte van de spoordijk te zien op de route.

Kunstencentrum De Ploeg.

In 2025 is Kunstencentrum de Ploeg geopend. De Ploeg is een bekende schildersgroep uit Groningen en omstreken die het Groninger Landschap op een impressionisme wijze schitterende hebben vastgelegd.

RK St. Bonifatius Wehe den Hoorn

St.-Bonifatiuskerk te Wehe den Hoorn. Inwijding 7-7-1927 door Aartsbisschop Mgr. H. van de Wetering - Bouwheer: Pastoor J. H. Oostveen Architecten: Joseph Th. J. Cuypers & Zn. Pierre Cuypers Jr. De huidige St.-Bonifatiuskerk is de vierde parochiekerk voor de katholieke gemeenschap in en rond Wehe den Hoorn. Deze kerk is een rijksmonument. In 1730 werd de eerste katholieke kerk gebouwd. Na bouwvalligheid, werd in 1754 de eerste steen voor de tweede kerk gelegd, door Anna van Ewsum & Balthasar van Asbeck. De inwijding vond plaats in 1755. Deze steen bevindt zich thans binnen in de toren van het huidige kerkgebouw. De derde kerk werd gebouwd in 1803 aan de Mernaweg ter hoogte van de pastoor Martensstraat, tegenover de Hoornstertil. De gedenksteen van de derde kerk was aangebracht boven de ingang. Thans bevindt deze steen zich boven hoofdingang van de huidige kerk. De steen toont in een reliëf de Goede Herder, met een chronogram. Deze luidt: "hIC CoLLIgaM DIspersos", wat betekent: "Hier zal ik de verspreiden verzamelen". Dit wijst op de uitgestrektheid van de parochie. De hoofdletters van een chronogram moeten gelezen worden als Romeinse cijfers. Wanneer men deze optelt, krijgt men het wijdingsjaar van de derde kerk: 1803. Het huidige kerkgebouw is gesitueerd op de H. Linie d.w.z. het priesterkoor is naar het oosten gericht. Het is een typische vertegenwoordiger van de toenmalige bouwstijl, die brak met de voorgaande neogotische stijlelementen. In het gebouw werd functioneel bouwen gecombineerd met paraboolbogen en getrapte vensters. Daardoor ziet men meteen de drie altaren. De robuuste vierkante toren met een torenhelm flankert de voorgevel. In het interieur valt meteen het middenschip met zijn ruime overspanning op. Daarbij zijn de twee zijbeuken aan weerszijden gedegradeerd tot wandelpaden. Het schoon metselwerk met veelkleurige bakstenen verlevendigt het interieur. Het schip wordt afgesloten door een rechthoekig priesterkoor met aan weerszijden twee rechtgesloten altaarruimten. De altaartombe in het priesterkoor dateert uit 1874 en is afkomstig uit de derde kerk. Daarboven bevindt zich een glas-in-loodraam, geschonken in 1927 door de parochianen bij de inwijding van de kerk. Links in het koor de Godslamp de symbolen der vier evangelisten. Verder twee grote kandelaars en de twee drie-armige kandelaars van het retabel uit de derde kerk. Ook de

genoemde Godslamp stamt uit het vorige kerkgebouw. Het priesterkoor wordt afgesloten met de verlaagde communiebank uit 1886. Deze was vervaardigd door Joseph Reiss te Düsseldorf en geschonken door de gebroeders Raamsema. Midden boven deze verlaagde communiebank het triomfkruis met crucifix. Met daarachter een kruisvormig paneel met Maria en Johannes. Het crucifix is een missiekruis uit 1860. Links in het schip het Maria-altaar met het Moedergodsbeeld geschonken door de jonge dochters der parochie in 1872. Met spreuk: "Poort des Hemels, bid voor ons". Rechts het Jozefaltaar met het Jozefbeeld geschonken door de jongelingen der parochie in 1872. Met spreuk: " Voorbeeldig werkman, bid voor ons". Links voor in het interieur de preekstoel met drie gepolychromeerde houten reliëfpanelen, voorstellende Christus en de vier evangelisten met hun symbolen. In de zijbeuken de kruisweg in gepolychromeerde houten reliëfs uit 1931 van Cuypers Roermond. De twee voorste pilaarbeelden zijn v.l.n.r. St. Ludger en St. Bonifatius (673-754). De achterste twee zijn v.l.n.r. Antonius van Padua O.F.M. (1195-1231) en Gerardus Majella, Redemptorist (1726-1755). De twee laatstgenoemde beelden en de bijbehorende messing kaarsenbakken stammen uit de derde kerk.

Links achter in de kerk, de kapel met het beeld van Maria uit Aduard, zandsteen circa 1500 in Kleefs-Gelderse stijl. Zeer waarschijnlijk was het beeld onderdeel van de calvariegroep bij de Cisterciënzer abdij van Aduard. Boven de entree van de kerk bevindt zich het orgel, dat in 1788 werd gebouwd voor de kapel van het Maagdenhuis in Amsterdam door J. Mitterreither uit Leiden. Maarschalkerweerd verbouwde het in 1898 tot een 19de-eeuw orgel. In 1957 werd dit rijksmonument overgebracht naar deze St.-Bonifatiuskerk. Op 27 mei 2011 werd het onder verantwoorde adviezen gerestaureerde kerkorgel door R. v. Baekel van Adema's kerkorgelbouw overgedragen aan Pastoor P.H.H. Wellen.

Pastorie

De monumentale pastorie is in 2006 volledig gerestaureerd en dient thans als vergaderruimte voor bestuur en werkgroepen en parochiebijeenkomst. In de winter voor de repetities van het parochiële zangkoor en verder voor o.a. kerstvieringen van zieken en senioren.

Begraafplaats en Toegangshek

De R.K. begraafplaats aan de Warfhuisterweg in Wehe den Hoorn en het Tweedelig draaibaar gietijzeren toegangshek met gotische motieven, Hierdoor komt men op het door Pastoor Pierik in 1837 gekocht stuk land aan de Warfhuisterweg. Dit is gelegen tussen deze weg en het "Hoogje", waar zeer waarschijnlijk de eerste 2 kerken stonden. Waarvan de eerste kerk met toestemming van de burgerlijke autoriteiten in 1733 door pater Ignatius Martens SJ is gesticht. Aanvankelijk werden ook de katholieken uit Kloosterburen hier begraven. In 1873 is de begraafplaats geherstructureerd en kreeg zijn huidige vorm. De R.K. begraafplaats kenmerkt zich door de Calvarie-kapel met vast aansluitend Baarhuisje aan de achterzijde. Bouwjaar 1873. Dit baarhuisje werd in gebruik genomen als tijdelijk bewaarplaats voor overledenen tot aan de begrafenis. Ook was het een onderdeel in de bestrijding tegen besmettelijke ziekten.

Calvariekapel en baarhuisje

De Calvariekapel annex baarhuisje, gebouwd in de voor architect A. Tepe kenmerkende sobere Nederrijnse baksteengotiek van de veertiende en vijftiende eeuw. De kapel is geheel in baksteen uitgevoerd en heeft een T-vormige plattegrond voorzien van drie pinakels met een zadeldakje. De Voorgevel: de toegang van de nis is gevormd door een spitsboog, geflankeerd door 2 pilasters die staan op een basement, uitgevoerd in prachtig metselwerk. Tegen de achterwand de kruisingsscène, bestaand uit 3 bij elkaar passende beelden, voorstellend de gekruisigde Christus, met links zijn moeder Maria en rechts de apostel Johannes. Onder aan het kruis bevinden zich neergaande wortels, die het leven symboliseren. De gehele Calvarie-groep staat op een tombe, wat het graf na de kruisafname voorstelt. De topgevel van de kapel begint met een sierrand met daarboven 2 paar lisenen, tussen de lisenen begint de console gevormd door sierstenen voor de pinakel, welke door een zadeldakje wordt afgedekt. De schuine zijde van de topgevel is aan weerszijden afgeschuind met aan het eind weer een zadeldakje. De voorgevel heeft 3 siersmeedijzeren muurankers. In de hoeken bevinden zich de dakgoten ondersteund door sierstenen. Het er achter dwars aaneengesloten baarhuisje wordt eveneens

omzoomd met een basement. De topgevels van het baarhuisje zijn identiek aan de topgevel van de kapel. Aan de Oostzijde, links, is een dichtgezette deur met korfboog geflankeerd aan weerszijden door een liseen.

Luchtwachtoren Warfhuizen.

De toren werd in 1953 (volgens een andere bron al in 1946 gebouwd voor het Korps Luchtwachtdienst (KLD). De KLD wilde aanvankelijk eigenlijk een toren bouwen boven op het Brabantse zaadteelt- en bietverdelingsbedrijf Goyarts en Zn aan de Merneweg 46-48 in Wehe-den Hoorn, maar de eigenaar wilde niet hieraan meewerken. Daarop werd de luchtwachtoren op een voormalige vuilstort aan de Baron Van Asbeckweg gebouwd.[2][1] De toren is van type 13,92 (totale hoogte 15,44 m) en is gebouwd van prefab betonnen raatbouwelementen. Boven op de toren is het uitkijkplatform, dat bestaat uit een open ruimte van 3 bij 3 meter met een 1,5 meter hoge borstwering. Aan de noordwestzijde van het uitkijkplatform is een overdekte schuilnis. De toren vormde een driehoek (luchtwachtkring) met de luchtwachtorens in Warffum-Noord (verdwenen) en Bedum (restant nog aanwezig). De waarnemers rapporteerden aan het luchtwachtcentrum in Groningen op het terrein van de vroegere Rabenhauptkazerne.[3] De toren is gebruikt tot 1968, het jaar waarin het Korps Luchtwachtdienst ook in de noordelijkste regio's definitief is opgeheven. Het Groninger Landschap heeft deze heeft de toren in 2017 gerestaureerd met behulp van een gift van 100.000 euro uit het Prins Bernhard Cultuurfonds.

Warfhuizen

Warfhuizen bestaat uit twee kernen op twee wierden die onderdeel vormen van de oude kwelderrug die van Warfhuizen via Zuurdijk en Ewer naar Panser liep. De wierden werden ergens in de middeleeuwen (voor 700) aangelegd aan weerszijden van een kreek die afwaterde op de monding van de Hunze en later werd vergraven tot het Warfhuisterloopdiep, die het Mensingeweersterloopdiep en de Kromme Raken verbindt met het Hunsingokanaal als oude trekvaart tussen Ulrum en Groningen. Op Werfhusen (van werf; "kunstmatige heuvel op de klei" in Duitsland heten de wierde een Warf en huizen; "huizen op de wierde"), de noordelijke en grootste, bevat de oude kerk (het huidige Mariaheiligdom en de kluis) en de eigenlijke dorpskern. De kleinere en zuidelijke heet Burum (van "bûr"; "buurman", "landman"; "buurtgenoten") en ademt als buurtschap nog steeds de sfeer van vroeger tijden uit. In 1398 komt het dorp voor het eerst voor in de annalen. Op 26 maart 1584 (niet toevallig het feest van de patroonheilige van het dorp) werd het in brand gestoken door boze Friezen uit wraak voor het feit dat Verdugo van hieruit een strooptocht naar Friesland ondernam.

Kluisenarij Onze Lieve Vrouwe van de Besloten Tuin

De bedevaartkluis in Warfhuizen bouwt voort op de traditie van de Limburgse en Brabantse kluisenaars die ontstond in de tijd van de contrareformatie. De laatste broeder van die traditie is in 1930 gestorven in de Kluis op de Schaelsberg. In tegenstelling tot de meeste kluisen in het buitenland hadden deze kluisen een openbare kapel die vaak een rol speelde in de plaatselijke volksdevotie.

Na een geleidelijke neergang sinds de jaren tachtig van de 19e eeuw begon het aantal rooms-katholieke kluisenaars in Europa sinds het einde van de 20e eeuw weer te stijgen. Nederland bleef in eerste instantie bij die ontwikkeling nog wat achter. Wel zijn er altijd leden van kloosterorden geweest die als heremiet leefden, maar de 'kluisenaars zonder meer' waren na 1930 uitgestorven. De oude kluisen stonden leeg en verdwenen grotendeels. Dit was sommige gelovigen een doorn in het oog. In 2001 kon de leegstaande kerk van het Hogelandster dorp Warfhuizen door katholieken worden verworven, en in de travee tegen de toren werd een eenvoudige kluisenaarswoning gerealiseerd, die sindsdien ook door een heremiet (pater Hugo) bewoond wordt. De rest van het gebouw doet dienst als kluiskapel. De heremiet valt onder het bisdom Groningen-Leeuwarden en heeft zijn eeuwige geloften afgelegd in de handen van de bisschop van dat diocees (op 18 november 2012).

Sinds het Tweede Vaticaans Concilie het kluisenaarsideaal heeft willen doen heropleven is er in de jaren daarna nieuwe (summierere) regelgeving gekomen. In het kerkelijk wetboek, (de Codex Iuris Canonici, can. 603) wordt voor kluisenaars een striktere vorm van afzondering verlangd dan vroeger in Nederland

gebruikelijk was. Zodoende is er in Warfhuizen een afgesloten gebied (clausuur) waarbinnen de kluisenaar werkt en bidt. In de kerk is dit zichtbaar door het grote clausuurhek dat het priesterkoor van het schip scheidt.

Officie en gebruiken.

Zoals in de contemplatieve kloosters wordt in Warfhuizen het Officie onderhouden. In het Westen wordt dat meestal gebeden volgens de ordening van de heilige Benedictus, maar de kluisbroeder van Warfhuizen is in 2009 overgestapt naar het officie van de heilige Johannes Cassianus uit de 5e eeuw. Cassianus baseerde zijn schema op de gebruiken van de kluisenaars in de Egyptische woestijn, de zogenaamde woestijnvaders. Zodoende is het voor heremieten buitengewoon geschikt.

In plaats van de acht (meest korte) psalmofficiën van Benedictus schrijft Cassianus twee (langere) waken voor, één aan het begin, en één aan het einde van de nacht. Deze waken worden in Warfhuizen op fluistertoon gezongen in het Latijn. De andere gebedstijden hebben geen officie met Psalmen, maar worden in stilte gebeden door middel van het Jezusgebed.

Het Warfhuister officie wijkt zodoende tegenwoordig duidelijk af van dat van de oude Nederlandse kluisenaars, die meestal een (kortere variant van) de getijden van Benedictus gebruikten. Toch blijft de invloed van de Limburgse traditie op de sfeer in de kluis duidelijk merkbaar aan verschillende toevoegingen uit de volksdevotie, zoals het hardop gebeden rozenkransgebed en verschillende litanieën die op verschillende tijden van de dag worden gezongen. Ook de inrichting van de kerk verraadt het voortborduren op 17e eeuwse voorbeelden door barokke elementen. De verering van de heilige Gerlachus van Houthem, van wie een reliekschrijn aanwezig is in het retabel van het rechter zijaltaar, neemt in de kluis een bijzondere plaats in. Ook de heilige Antonius Abt wordt er bijzonder vereerd. Van hem wordt er een reliek op het Heilig Kruisaltaar bewaard.

Naast de oude zuidelijke kluisenaarstraditie zijn er in de liturgie nog enkele andere invloeden merkbaar. Het feit dat er enkele vrijwilligers Russisch-orthodox zijn, heeft ertoe geleid dat 's avonds na de Completen het Jezusgebed wordt gezongen (in het Grieks). Verder is vooral in het gebruikte dialect van het Gregoriaans de invloed van de kartuizertraditie merkbaar.

Eucharistische aanbidding

Vanaf mei 2009 heeft de bisschop van Groningen-Leeuwarden de kluis van Warfhuizen aangewezen als plaats waar de uitstelling van het heilig Sacrament mag plaatsvinden. Sindsdien is er dagelijks vanaf 16.00 Sacramentsaanbidding, waarin de rozenkrans voor de bedevaartgangers (om 17.00) is opgenomen.

Warfhuizen als Mariabedevaartplaats.

De meeste bezoekers van de kerk komen er in het bijzonder om Maria te vereren. Dit is begonnen nadat in 2003 een levensgroot Spaans processiebeeld, de 'Bedroefde Moeder van Warfhuizen', in de kapel was geplaatst. Het beeld had zo'n aantrekkingskracht op gelovigen uit binnen- en buitenland dat de kapel een bedevaartsoord werd.

Watergang De Kromme Raken.

De Kromme Raken is een zijtak van het Reitdiep. Het water wordt ook wel aangeduid met Schouwerzijlsterriet, naar de sluis de Schouwerzijl. Van oorsprong was het de benedenloop van de Hunze, wat nu het Reitdiep heet, die zich, voor deze in de Waddenzee uitmondde. De afstroming van het gebied tussen deze maren is tegenwoordig noord-zuid, richting het Reitdiep en het Hunsingokanaal.

Abel Stok.

De herkomst van het eerste deel de naam Abel Stik is onzeker. Mogelijk is het genoemd naar een paal (stok) die daar in of bij het water was geplaatst namens de *abt* van *Olde-* en *Nijenklooster* (ten noorden van Weheden Hoorn). De naam Abelstok wordt voor het eerst vermeld in 1521 in verband met het onderhoud van de *Kromme Raken* vanaf dit punt tot aan de sluis bij Schouwerzijl; in 1595 werd een regeling getroffen voor

het onderhoud van de Abelstoksteril. Voor het toezicht waren de 'volmachten van Abelstok' veantwoordelijk. Tot 1826 hadden de boerderijen van Nijklooster een verplichting (*servituut*) tot het dagelijkse onderhoud, daarna nam de provincie het onderhoud over. Abelstok zou dan staan voor 'abtenstok'. De paal zou bedoeld kunnen zijn om een **doorwaadbare plek** aan te geven, het zou een **grenspaal** kunnen zijn geweest of een plek waar het wegstromende water stakte (Oostfries *stuken*, Fries *stûkje*), zoals bij de plaatsnaam Stockfleth (een verdronken dorp bij *Glückstadt*). De aanduiding stok zou ten slotte ook kunnen verwijzen naar een vlonder of smalle loopbrug met één leuning, Middelnederlands *stech*, Oostfries *steg*. Vergelijk ook Middelnederlands *stege* ('steiger, oprit van een dijk').

Het dorpsbos werd in 1924 aangelegd als appel- en perenboomgaard. Vanaf de jaren zeventig gaat het niet goed met boer en goed. De oude eigenaar overlijdt, zijn erfgenaam laat het bos verwilderen en een koper verdwijnt bijna in het cachot. Hippies en hillbillies weten er wel raad mee en maken biologisch zeer verantwoorde moes van het ooft. Maar het plaatselijk gezag houdt niet van appelmoes en biologische peren en stuurt de commune het bos uit. Als tenslotte ook huis en haard afbranden rest er niets dan woeste natuur. Zo rijk gezegend met fruit dat merel en kramsvogel er niet tegen kunnen eten. De naam Abelstokster-til is in Groningen tamelijk bekend. De uitgang *til* is **Oudfries** voor 'houten brug', oorspronkelijk een geïmproviseerde brug die 's winters werd verwijderd.

Historische begraafplaats en voormalige locatie kerk Klein Maarslag.

Klein Maarslag is waarschijnlijk rond de jaartelling of nog wat later als wierde opgeworpen vanuit de veel grotere wierde Groot Maarslag. De wierde lag op een strategische plek aan de benedenloop van de Hunze. Deze strategische plek verdween na de Sint-Marcellusvloed van 1361 of 1362, toen de zijk van Schillingeham doorbrak en besloten werd om het Reitdiep van zeedijken te voorzien. De noordelijke benedenloop van de Hunze verwerd toen tot een klein riviertje, die plaatselijk de Kromme Raken wordt genoemd. Een oude naam voor het dorp is Marsliar (Munsterse parochielijst van 1475). De naam wordt verklaard uit de Oudfriesse woorden 'mar' ("waterloop") en 'slag' of 'slachte' ("oeverversterking" of "dijk"). De 'dijk' (slag) heeft dan in de loop der eeuwen de 'rivier' (fliet) in de naam verdrongen. Stichting Pelgrimeren in Groningen www.spig.nl SPiG Facebook, E: groningsepelgrimage@gmail.com 't Oldehof 49 9951 JX Winsum KvK 66778166 BTW nr. 8566.94.034 Bankrekening NL25.RBRB.0943.5716.42 Klein Maarslag is in het verleden een volwaardig dorp geweest. Het enige dat resteert van het vroegere dorp is het oude kerkhof. Dit grafveld was wellicht al voor de kerstening in gebruik en lag er blijkens opgravingen in elk geval al voordat er een kerk werd gesticht. Op 26 maart 1584 werd het dorp Maarslag en haar kerk door Staatse troepen uit Friesland in brand gestoken uit wraak voor een strooptocht door troepen van Francisco Verdugo. De wierde van Klein Maarslag werd in de 19e of 20e eeuw voor het grootste deel afgegraven. Het resterende deel steekt tot ongeveer 1,8 meter uit boven de omgeving. Op de wierde heeft een kerk gestaan. In 1953 verrichtte professor Albert van Giffen opgravingen op de wierde, als onderdeel van grote opknapbeurt van het kerkhof. Na de opgravingen werden in 1960 de plattegronden van de oude en de nieuwe kerk op de wierde aangegeven. De fasering werd aangegeven door middel van verschillende steenslag. Later is echter alles bedekt met schelpen, zodat de fasering niet meer zichtbaar is. Op het kerkhof liggen een twintigtal zerken. De oudste zerk is van 1609 en heeft waarschijnlijk vroeger in de kerk gelegen. Vanaf het kerkhof loopt een Lijkenlaantje naar Groot Maarslag, dat in 1995 tot recreatief schelpenpad werd gemaakt, maar sindsdien weer verworpen is tot graspad.

Schouwerzijl

Het dorp is genoemd naar de zijl (spuisluis) in de Kromme Raken en de nabijgelegen wierde Schouwen. Rond de sluis is een dorp ontstaan, terwijl op de wierde waarnaar het dorp is genoemd

slechts een enkele boerderij is overgebleven. Deze boerderij wordt vanouds Vledderbosch genoemd; oorspronkelijk bevond zich hier een voorwerk van het Oldeklooster te Kloosterburen. Het Schouwerzijlvest is vermoedelijk in het begin van de 13e eeuw ontstaan door het afdammen van de Hunze, die eerder voorbij Pieterburen in de zee stroomde. Dit was pas mogelijk nadat dat de rivier via het Reitdiep een directe verbinding met de Lauwerszee had gekregen. Om het water uit de nieuwe polder te kunnen afvoeren, bouwde men een nieuwe sluis. Dit was zoals toen gebruikelijk een overdekte houten sluis. Het initiatief daartoe werd vermoedelijk genomen door de monniken van Oldeklooster, samen met de Abdij van Aduard, die aan de overkant van de Hunze te Schilligeham en Lutkehuizen twee voorwerken met omvangrijk landbezit had. Het huidige dorp Schouwerzijl ontstond dan ook op het terrein dat aan de Abdij van Aduard toebehoorde. Oldeklooster had een voorwerk op de wierde van Schouwen. Direct achter de noordelijke afsluitingsdijk werd in 1204 het Nijenklooster gebouwd, waarheen de monniken verhuisden; de nonnen bleven achter in Kloosterburen. De sluis van Schouwerzijl wordt voor het eerst genoemd in 1371 als aqueductui in Schuwum (Schouwen). Dit is een meervoudsvorm van 'schouw, vaartuig, voetveer'. Schouwen betekent dus 'de plaats waar men zich liet schuiven, dat wil zeggen overzetten'. Eerder bevond zich hier kennelijk een oversteekplaats over de Hunze of het Reitdiep. Mogelijk betrof dit het latere veer bij Roodehaan. De Abdij van Aduard was daarentegen eigenaar van het veer te Aduarderzijl. De sluis, die bijna vijf meter breed was, voerde het water uit het oostelijke deel van Het Hogeland en het westelijke deel van het Halfambt. Daarvoor maakte men gebruik van de voormalige loop van de Hunze, die later verschillende namen heeft aangenomen: Kromme Raken, Hoornse Vaart en Broekstermaar. In de loop der jaren sloten ook de dorpen aan de noordkust zich bij het zijlvest aan. In de jaren 1840 moet een nieuwe buitenhaven zijn aangelegd, althans in 1842 wordt gesproken over aan te leggen havenwerken en over het havengeld dat de schippers voortaan verschuldigd zouden zijn. In 1849 werd de houten kokerzijl vervangen door een open stenen zijl. Twee jaar later werd een nieuw waarhuis (zijlhuis) gebouwd naast de zijl, waar het zijlvest gedurende vijf jaar zitting hield; toen werd het zijlvest met een aantal andere zijlvesten samengevoegd tot het waterschap Hunsingo en werd het wapen daarvan in de gevel geplaatst. In 1918 is de zijl weer vernieuwd (in elk geval de sluisdeuren), getuige een gedenksteen in de sluis. De sluis bestaat nog steeds, maar heeft tegenwoordig geen functie meer. Het zijlhuis is aangemerkt als rijksmonument. Het huis heeft een opvallende gek op de schoorsteen: een witte paling, om aan te geven dat alleen de waarman vroeger het recht van vrije visvangst en -verkoop had. De paling wordt vaak (ten onrechte) voor een slang aangezien. Rondom de zijl werden in de loop der tijd een aantal huizen gebouwd. Ook bevond zich hier vermoedelijk al een zijlof waarhuis, dat tevens als herberg en vergaderplaats voor het bestuur fungeerde. In 1513 wordt een schoolmeester genoemd; in 1616 is sprake van een standerdmolen bij het dorp, waar ook de boeren van Warfhuizen en Maarslag hun graan moesten laten malen. Er ontstond een bloeiend havenplaatsje dat voor de omliggende dorpen een centrumfunctie vervulde. e. Groot Maarslag. Het gehucht ligt op een wierde die is opgeworpen op de oeverwal langs de v

Schaphalsterzijl

Voor de aanleg van de zijlen waterden de maren in het gebied af op de Fivelboezem, (gebied waar nu de Eemshaven ligt) die in de loop van de late middeleeuwen steeds verder werd bedijkt en dichtgeslibt.. Toen echter de opslibbing van de buitendijkse gronden steeds verder toenam ontstonden problemen met de afwatering en werd besloten eom de afwatering voortaan te regelen via de in 1361 gebouwde Winsumerzijl . Om dit te bewerkstelligen moesten nieuwe diepen worden gegraven. De Winsumerzijl was niet geschikt voor deze vergroting van haar achterland en om die reden werd in 1459 een nieuwe houten zijl gebouwd ten noorden van de Schapehals; de

Schaphalsterzijk. Het Winsumerdiep werd hiervoor doorgetrokken naar het Schaphalsterzijk. In de Tachtigjarige Oorlog werd er een schans aangelegd bij de zijl door Staatsgezinde troepen. In 1581 werd deze schans veroverd door Spaanse troepen. Tijdens deze vijandelijkheden werd de houten zijl in brand gestoken. De zijl werd vervolgens weer hersteld. In de loop der eeuwen verzandde het Reitdiep steeds verder en in 1629 werd een meander van het Reitdiep bij Garnwerd afgesneden (het Oude Diepje), waardoor de oude Winsumerzijk overbodig werd. Deze wordt sindsdien Oldenzijk genoemd. Ter vervanging hiervan werd een nieuwe stenen Winsumerzijk aangelegd direct ten noorden van de Schaphalsterzijk. Deze zijl werd ontworpen door stadsbouwmeester Anthoni Verburgh. De werkzaamheden hieraan begonnen in 1635. In 1636 werd een nieuwe uitwateringsgeul gegraven en in 1637 werd de oude Winsumerzijk gesloopt. In 1638 waren de werkzaamheden voltooid.[1] Iets daarvoor werd in 1632 het zijlvestertimmerhuis gebouwd; de voorganger van het huidige waarmanshuis. Tussen 1660 en 1662 zijn waarschijnlijk de sluisdeuren vervangen en mogelijk andere reparaties gepleegd, getuige een in 1660 gegoten sluispot (draaischarnier) van de Winsumerzijk (nu in Groninger Museum) en een gedenksteen met het jaartal 1662. In 1669 en 1733 werden plannen gemaakt voor een stenen Schaphalsterzijk, omdat de houten zijl veel onderhoud vergde en begin 18e eeuw tevens begon te lekken. In 1734 werd vervolgens de bouw van een stenen sluis aanbesteed. De nieuwe stenen Schaphalsterzijk werd geplaatst tussen de gebinten en op de vloer van de oude houten sluis. In 1790 werden beide zijlen voor het in die tijd astronomisch hoge bedrag van 48.000 gulden vernieuwd omdat bij hoog water er water onder de sluisen door kon sijpelen, wat op termijn kon leiden tot het wegspoelen van de grond eronder. Nieuwe Sluis en latere reparaties. Tussen de beide zijlen lag een eilandje dat bij de herstelwerkzaamheden van 1790 een stenen muur kreeg en in 1890 werd vervangen door een schutsluis (keersluis), de Nieuwe Sluis, om zo de scheepvaart te bevorderen.[2] In dat jaar werden ook de gedenksteden geplaatst (1662) en (1733) in de beide oude sluisen. Zo liggen er sindsdien drie sluisen vlak bij elkaar. In 1843 werd het huidige waarmanshuis gebouwd op de plaats van het oude zijlvester-timmerhuis. In 1882 werden verschillende aanpassingen gedaan aan dit waarmanshuis. Nadat in 1877 de dijk bij zoutkamp gereed was gekomen en eb en vloed waren verdwenen, werd in 1890 de Dam tussen de beide sluisen verwijderd en vervangen door een nieuwe sluis. Tussen 1916 en 1917 werden de sluisen vernieuwd, waarbij de houten puntdeuren van de Winsumerzijk en de Schaphalsterzijk werden vervangen door stalen schuiven. Alleen de Nieuwe Sluis behield haar bestaande puntdeuren. Deze werden pas in 1948 verwijderd. In 1956 werden tevens schotbalken aangebracht bij deze sluis. In 1965 werden de houten brugdekken vervangen door een betondek. Nadat de zeedijken op deltahogte waren gebracht en in 1969 de Lauwerszee werd afgesloten, verloren de sluisen hun functie. Sindsdien werden de sluisen decennialang verwaarloosd. In 1963 werd een weg aangelegd over de sluisen, waarbij over de Nieuwe Sluis een brug werd gebouwd. Renovatie en bouw gemaal. In 1995 nam het waterschap Noorderzijlvest het besluit om de drie sluisen af te breken, om plaats te maken om op deze plek een waterniveaoverschil te creëren in het kader van het opvangen van de gevolgen van de bodemdaling voor de waterbouwkundige kunstwerken als gevolg van de Groningse aardgaswinning; in een deel van het waterschap steeg het waterniveau namelijk steeds verder. Dit vormde het begin van een 10 jaar durende strijd over de plek. Gealarmeerde burgers richtten namelijk daarop de 'werkgroep behoud en restauratie Schaphalsterzijl' op die in december 1995 werd omgezet in de 'Stichting Behoud Schaphalsterzijlen'. Na het indienen van 1600 handtekeningen tegen de sloop, besloot het waterschap de sloop niet door te zetten, maar een nieuw plan te maken: De zijlen zouden worden gerestaureerd en om het niveaoverschil te realiseren werd er pal naast een gemaal gebouwd. Dat was echter tegen het zere been van de tegenstanders, die dit nieuwe gemaal niet vonden passen op deze plek qua sfeer en karakter; het 'historische ensemble' zou er door worden aangetast. Nadat bezwaren

niets opleverden startten zij een juridisch gevecht tegen de bouw van de sluis. Ook kwamen ze met een alternatieve locatie; aan de westrand van het dorp Winsum bij de rioolzuiveringsinstallatie was ook een geschikte plek. De raad van de gemeente Het Hogeland die de bouwaanvraag behandelde, vond dit echter een 'inbreuk op het open landschap en de onmiddellijke omgeving' en wees het voorstel in 1998 af, om er enkele jaren later overigens wel een windturbine toe te staan. In hetzelfde jaar werden op voordracht van de stichting het sluisencomplex en de sluiswachterswoning aangewezen als rijksmonument. De bouwaanvraag voor het nieuwe gemaal werd echter goedgekeurd. In 2002 werd begonnen met de voorbereidende werkzaamheden. In september 2002 vernietigde de Raad van State echter de bouwvergunning, maar na een nieuw raadsbesluit konden de werkzaamheden in het voorjaar van 2003 worden hervat. De restauratie en bouw kostten 9 miljoen euro en werden grotendeels bekostigd door de NAM als veroorzaker van de bodemdaling. In november 2005 kwamen de restauratie van het oude sluisencomplex en het nieuwe gemaal Schaphalsterzijk gereed.

Winsumerdiep en het Oude Diepje.

Diep betekent meestal een gegraven watergang en in het geval van het Winsumerdiep klopt dat ook. Het Winsuerdiep werd de waterafvoer van Noord Oost Groningen richting de Hunze, omdat de Fivel dichtslibde. Vanaf Garrelsweer is deze verbinding gegraven. Dat het diep toch meandert heeft te maken dat er nog wel een open verbinding met de zee was waardoor eb en vloed vroeger ook het Winsumerdiep heeft doen meanderen tot in het dorp. De oevers aan beide kanten vertonen nog sporen van een hoge en een lage kade. Het Oude Diepje langs de rand van Winsum en de sportvelden is het restant van de vroegere afvoer van het Winsumerdiep op de Hunze even buiten Winsum bij Oldenzijk. Later is de afvoer verplaatst naar Schaphalsterzijk.

Winsum.

Het dorp bestaat uit drie wierdendorpen: Winsum, Bellingeweer en Obergum. Obergum wordt soms nog als een apart dorp gezien, omdat het aan de overkant van het Winsumerdiep ligt. Het heeft er ook mee te maken dat het dorp twee hoofdstraten heeft, de Hoofdstraat-W (W is van Winsum) en de Hoofdstraat-O (O is van Obergum), soms abusievelijk West en Oost genoemd. De beide kernen vormen samen sinds 1982 een beschermd dorpsgezicht.

Geschiedenis Winsum

De Hunze liep vroeger langs Winsum. Doordat de Fivel langzaam maar zeker steeds verder verzandde werd de handelsroute via de Hunze steeds belangrijker. Als gevolg daarvan zal al in de vroege middeleeuwen Winsum een handelsnederzetting geweest zijn. Dat blijkt ook uit een oorkonde uit 1057 waarbij de Duitse koning Hendrik IV onder regentschap van zijn moeder de grafelijke rechten over de gouwen Hunsingo en Fivelingo aan de aartsbisschop van Hamburg schenkt, met daarbij onder andere het recht een markt te stichten in Winsum en het recht om munten te slaan. Van enige daadwerkelijke macht van de bisschop is overigens niets bekend. Dat er echter daadwerkelijk Winsumer munten in deze tijd zijn geslagen, blijkt uit vondsten in het Oostzeegebied. Ondanks het oude markt- en muntrecht heeft Winsum, mede dankzij de dominante positie van Groningen, zich echter niet ontwikkeld tot stad.

Het dorp bezit ook nog twee achtkante stellingmolens. De oudste is De Vriendschap in 1801 als pelmolen in gebruik genomen en halverwege de 20e eeuw als korenmolen omgebouwd. Iets meer richting de dorpskern vlak bij het dorpsplein staat op de molenberg de uit 1851 daterende koren- en pelmolen De Ster. Beide molens zijn recentelijk gerestaureerd en draaien zeer regelmatig dankzij enkele vrijwillige molenaars.

Herberg de Gouden Karper.

Herberg de Gouden Karper ligt aan het zonnige dorpsplein (Boogplein) van het pittoreske Winsum en is één van de oudste Herbergen in Nederland.

Na het Winsumer rampjaar 1581 werd het dorp en omgeving door Groningers met de grond gelijk gemaakt. Op de oude intact gebleven funderingen van het hospitium werd een nieuwe herberg gebouwd. Dat is nog steeds te zien in de benedenverdieping van De Gouden Karper, deze bestaat uit 14e en 15e -eeuwse kloostermoppen. Ook zijn daar sporen van kloostervensters aanwezig.

In een oud bewaard gebleven archiefstuk uit de 16e eeuw wordt voor het eerst gesproken over: “De Carper” aan de Heerestraat. Verder is er een bijzondere koopakte van 16 december 1773 bewaard gebleven. Verkoopster Alegonda Eelerts verkoopt aan Geertjens Jacobs de herberg voor 875 Carolusgulden en een zilveren Ducaton.

De Gouden Karper heeft nog vele oorspronkelijke elementen aan de binnen en buitenzijde van het pand. Onze Herberg is prachtig ingericht en heeft een sfeervol authentiek café gedeelte, een stijlvolle opkamer, een prachtige bovenzaal met toog en een zonovergoten terras.

Bibliotheek.

Bibliotheek en VVV infopunt.

Rondom het dorpsplein staan divers historische panden. Zoals het opschrift op de gevel al verradt was de huidige bibliotheek en VVV infopunt van oorsprong een openbare lagere school

Deze school werd in 1882 gebouwd in eclectische stijl, een bouwstijl waarin verschillende stromingen werden gecombineerd.

Oude gemeentehuis nu biologische winkel.

Het gemeentehuis werd in 1907 gebouwd in de stijl van de Amsterdamse School en heeft daarnaast Jugendstilelementen. Winsum beschouwde zichzelf als hoofdplaats van de streek. Eind 19e eeuw vroeg de gemeente daarom een wapen aan dat afgeleid was van het zegel van Hunsingo. Dit oude gemeentewapen is nog steeds te zien boven de toegangsdeur. In het torentje hangt een carillon. Het pand werd slechts tot 1942 als gemeentehuis gebruikt.

De brug de Boog.

Tot 1808 waren Obergum en Winsum met elkaar verbonden door een houten ophaalbrug. In het Gronings heet zo'n brug een til. Plaatsnamen als Briltel en Enumatil verwijzen hiernaar. In 1808 legde de toenmalige gemeentesecretaris Geert Reinders de eerste steen van de gemetselde brug. 63.000 bakstenen en 110 vaatjes cement later was de Boog een feit. Op 10 mei 1940 besloot de Nederlandse legerleiding om alle bruggen tussen Zoutkamp en Delfzijl op te blazen in de hoop dat dit de opmars van de Duitsers zou vertragen. Ook de Boog werd opgeblazen waarbij de naast de brug staande juwelierswoning ook werd verwoest. Op 15 mei was de capitulatie een feit en al op 25 mei werd besloten dat de brug herbouwd moest worden. In 1941 was de nieuwe brug klaar. Ook de woning werd herbouwd met in de gevel een herinneringssteen. Vanaf de brug is er een prachtig uitzicht over het Winsumerdiep.

Het voormalige Dominicanenklooster van Winsum komt in etappe 4 aan de orde.